

"ГРАДУАЛІЗМ" ЯК ОСОБЛИВІСТЬ ПОЛІТИКИ ПЕРЕХІДНОЇ ЕКОНОМІКИ КИТАЮ

Стаття присвячена градуалізму у процесах трансформації в сучасній китайській економіці. Наведено основні результати вивчення особливостей градуалізму, передусім у переході до соціалістичної ринкової економіки з "китайською специфікою".

Зазначено, що перехідність супроводжувалася розвитком у напрямі від централізованої, планової до сучасної ринкової моделі – синтезу державного регулювання і ринкового саморегулювання. Наголошено, що не слід механічно пов'язувати перехідність із розвитком, оскільки це є два різні за своїм змістом та структурою процеси, один з яких (перехідність, або трансформація) є визначальним для країн з перехідною економікою, а другий (розвиток) – для країн, що розвиваються. Зроблено висновок, що соціально-економічна система в Китаї продовжує змінюватися еволюційно, реформи мають здебільшого структурний, а не системний характер. У результаті реформ державна або загальнонародна власність може втратити лідерство лише у перспективі, а політична система тривалий час не зазнаватиме помітних трансформацій.

К л ю ч о в і с л о в а : перехідна економіка, концепція градуалізму, трансформаційні процеси, ринкова економіка, перехідність, еволюційний розвиток, державна власність

J E L : P260

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Перехідна економіка пов'язана із загальноекономічними процесами, передусім із тими, що перебувають у стані переходу, тобто мають перехідний характер. Наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. перехідна економіка розвивалася в руслі економіки розвитку. Тобто перехідність супроводжувалася розвитком, базовим елементом якого вважається рух країн з перехідною економікою у напрямі від централізованої, планової моделі до сучасної ринкової – синтезу державного регулювання і ринкового саморегулювання. Водночас не слід механічно пов'язувати перехідність із розвитком, оскільки це два різні за своїм змістом та структурою процеси, один з яких (перехідність, або трансформація) є визначальним для країн з перехідною економікою, а другий (розвиток) – для країн, що розвиваються.

Природно, що одним з основних критеріїв реформування є його темпи, або швидкість. Щодо темпів існують принаймні дві загальноновизнані економічні концепції – концепція градуалізму та концепція "шокової терапії". Проте жодну з них вочевидь не можна прямолінійно абсолютизувати. Адже залежно від конкретної обстановки різні за змістом зміни в суспільно-економічній організації потребують відмінних, часто комбінованих, комплексних дій і пошуку альтернативних шляхів для досягнення мети переходу до нової сучасної ринкової системи. Досвід Китаю на самому початку переходу

до ринку показав, що такі інституційні перетворення, як ліквідація народних комун у сільському господарстві і повернення до системи сімейного підряду, вимагали саме "шокового" методу, у противному випадку перехід до ринкової системи у аграрній сфері міг затягнутися на тривалий час, а економічна реформа взагалі могла не відбутися.

Оскільки не всі країни завершили перехідний період, використання тієї чи іншої прийнятної концепції як однієї з концептуальних основ економічної політики перехідного періоду залишається актуальним і вимагає поглибленого вивчення. Спроба аналізу китайського досвіду перехідності з точки зору виявлення його особливостей має додаткову вагу не тільки у науково-практичній площині, а й у вирішенні практичних завдань. Результати аналізу також дають можливість не тільки пересвідчитися в унікальності китайської моделі модернізації, а й враховувати її досвід у економічній політиці інших країн.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Перехідність у застосуванні до економіки – більш складне та змістовне явище, ніж дихотомія "план-ринок". Аналіз перехідності, здійснений упродовж останніх 20–25 років, дає багатогранне, об'ємне уявлення про процеси та цілі перехідності. Загальновизнано, що практична функція перехідної економіки полягає в тому, аби обґрунтувати оптимальні напрями переходу від командно-адміністративної до змішаної, чи народної, економіки.

Викладена іншими вітчизняними фахівцями сутність перехідної економіки знаходить своє відображення в її концепціях. Одна з таких, більш розповсюджена, – це концепція щодо темпів трансформації однієї соціально-економічної системи в іншу. Вона може бути як "шоковою", так і градуалістською¹.

Загальновизнано, що градуалізм – це економічна концепція, яка передбачає проведення повільних, послідовних реформ. Вона відводить державі головну роль у формуванні ринкової економіки, у ході якого, як зазначав В.Гесць, держава будь-якої країни виступає не тільки як організація політичної влади та один з інститутів суспільства, а й як економічний суб'єкт, який має у своєму розпорядженні різноманітні економічні ресурси [1].

В.Симоненко, характеризуючи одну з концепцій перехідності, а саме – концепцію градуалізму, вважає, що найбільш послідовно вона реалізується у Китаї [2]. Дійсно, перехідний період у Китаї триває досить довго, починаючи з кінця 1978 р., коли була проголошена політика економічних реформ та зовнішньої відкритості. Відтоді як якість перехідності китайський градуалізм сформувався і набув ознак сталості. Тому він перетворився на актуальний предмет досліджень не тільки в Китаї, а й за його межами, адже Китай почав перехід до ринку на десятиліття раніше за країни колишнього соцтабору. Наявність чи відсутність градуалізму (чи шокової терапії, чи їх варіативне поєднання) можуть служити індикатором способу економічних реформ багатьох із них.

¹ Градуалізм – лише одна з численних теоретичних концепцій, що реалізуються у ході китайських реформ. Ідеться про концепцію не у сенсі декларованих політиками або дослідниками цілей, а про важливий вектор реальних змін, обумовлених цим підходом. У цій статті інші важливі концепції та підходи залишаються "поза дужками" (*epoche*).

Незважаючи на те, що реформа китайської економіки перебуває у полі зору українських дослідників (В.Гейця, Е.Лібанової, Є.Панченка, В.Будкіна, Ю.Пахомова, В.Симоненка, А.Філіпенка та ін.), окремих розвідок щодо градуалізму як характерної риси перехідності китайської економіки не проводилося. Між тим, така розвідка може служити своєрідним доповненням результатів інших фундаментальних і прикладних досліджень перехідності в політиці та економіці [3].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Наразі у процесі здійснення реформ перед чинним керівництвом і науковими колами перехідних країн постійно перебуває питання щодо шляхів і напрямів їх продовження і поглиблення, при цьому актуальною залишається проблема визначення темпів реформ, швидкості перетворень. Тобто і за нинішніх умов питання, як здійснювати реформи – за принципом градуалізму чи методами "шокової терапії", не втрачає актуальності. Поруч з успішним досвідом Республіки Польща та деяких інших країн у виборі темпів реформування за концепцією "шокової терапії" досвід таких економік, як китайська, може бути також врахований (але не механічно копіюваний) у інших країнах з перехідною економікою.

Стаття ставить на меті збагатити розуміння політичними та експертними колами України особливостей проведення китайської реформи у частині вибору її темпів та імплементації концепції градуалізму з урахуванням "китайської специфіки". Проте автор утримався від прямого порівняння перехідності в Китаї та Україні, оскільки Китай досі не завершив повною мірою процес переходу до іншої соціальної системи і загалом не міняв основи свого державного устрою.

Виклад результатів дослідження. На самому початку переходу до ринку пріоритет градуалістичного підходу був обраний на найвищому політичному рівні. З використанням інструментів економічної політики він почав і продовжує імплементуватися у ході економічних реформ. Проте це не означає, що градуалізм застосовується майже виключно з політичних установок. Адже у парадигмі китайських реформ важливу роль відіграють культурно-ціннісні орієнтири і традиції. Тобто виникнення й реалізація концепції градуалізму має не тільки політичні або матеріальні підстави, а й китайські культурні цінності, інтелектуальні надбання та культ енергії духу індивідуума – *ци*, адже людина також елемент продуктивних сил. Культивування цінностей багатющої духовної культури Китаю (і не тільки, як вважає багато хто на Заході, конфуціанської, а й доконфуціанської, і також таких її течій, як даосизм) як колись відсталого азійської країни привертає увагу з точки зору їхнього впливу на сучасну концепцію перехідності Китаю. У ході глобалізації в Китаї відбувся синтез різних традиційних цінностей із сучасними, що, поміж іншим, забезпечує ефект синергії у згаданій перехідності. Найбільш поширений в сучасному Китаї буддизм поєднав цінності конфуціанства з буддистською етикою, **зваженим ставленням до перемін** і шануванням традицій. Так, даосизм у складних сучасних умовах заохочує пошуки "третього шляху" (наприклад, поєднання ринкових сил із регулюючою роллю держави, принцип "одна країна – дві системи" у випадку з Гонконгом, Макао та Тайванем), а ідеологія соціалізму з "китайською

специфікою" сприяє вихованню **довгострокової** (нині на період до 2050 р.) орієнтації на прогрес.

Серед помітних ціннісних факторів, що визначають успіх у переході до ринку, є китайський раціоналізм, що вирізняється **поступовістю і спадкоємністю** навіть у часи змін, до яких у Китаї за всіх часів ставилися з прагматизмом, обережністю та обачливістю.

Традиційні (а не тільки конфуціанські) цінності поступовості, спадкоємності в довгостроковій орієнтації на прогрес існували впродовж усієї історії Китаю, нині зазначений вище перехід спостерігається саме під їхнім впливом. Цей феномен – не наслідок збігу сприятливих обставин, а радше результат адаптування інтелектуальних та інституціональних традицій до сучасної політики реформ та відкритості – найважливішого інструментарію перехідності.

Перші паростки формування сучасної концепції градуалізму в китайській економіці можна знайти у творах китайських класиків політекономії соціалізму. Так, у хрестоматійній "Збірці статей з теоретичних систем політекономії соціалізму" розгляд проблем перехідності і протиріч на шляху реформ майже усіма авторами здійснювався з точки зору економіки, точніше, як зазначав у власній статті Збірки класик китайської політекономії Сунь Сфан, з точки зору досягнення найбільшої економічної ефективності з найменшими витратами. При цьому він звертав увагу на темпи і швидкість реформування за послідовною схемою – процес виробництва, процес обігу, процес суспільного виробництва, взятий у цілому [3, с. 48].

На початку реалізації політики реформ та відкритості у Китаї лише поступово визрівало розуміння ринкової системи як такої, що функціонує на принципово інших механізмах економічного розвитку, ніж адміністративно-командна, а тому сформувати її у стислі строки неможливо. При цьому, попри еволюцію у поглядах китайських політиків (від Ден Сяопіна до Сі Цзіньпіна) та розбіжності точок зору фахівців на природу перехідності, склався і досі існує консенсус у питанні щодо неможливості **швидко** перетворити відносини власності, змінити колишню соціально-економічну структуру суспільства, створити ринкову структуру та відповідну нормативно-правову базу, сформувати новий світогляд у суб'єктів господарювання. Загалом шлях розвитку за принципом градуалізму – це шлях **поступового** створення ринкових інститутів.

Так звана "шокова терапія", на думку представників майже усіх наукових шкіл (Пекінського університету, Інституту економіки та ін.), – це умовна назва характерних головно для Заходу і значною мірою непритаманних Китаю темпів економічних реформ. На їхню думку, для такої порівняно вразливої до впливу глобалізації та обтяженої проблемами порівняної відсталості, бідності частини населення та регіонів економіки, як Китай, надвисокі темпи переходу неодмінно призводитимуть до економічних та соціальних потрясінь, неприйнятних для його розвитку.

Науковці Китайської академії суспільних наук ще на початку 1980-х років дійшли згоди у тому, що перехід від однієї соціально-економічної системи до іншої є складним процесом реформування, трансформації і загалом – розвитку. З одного боку, це процес демонтажу базису соціально-економічних відно-

син старої системи. І одночасно це народження й розвиток нових відносин, які співіснують разом зі старими у їх надрах.

З іншого боку, в практиці китайської економіки розвиток та посилення відносин і елементів сучасного ринкового господарства та слабшання командно-адміністративної системи мають відбуватися поступово, з визріванням необхідних умов. Результати економічної політики КНР після 1978 р. довели, що процес становлення ринкової економіки триває і вимагатиме часу, протягом якого й існуватиме перехідна економічна система.

Зважаючи на досягнутий у цих питаннях консенсус, такі відомі економісти, як У Цзіньлянь, Дун Фужен, Лі Їнін, Юй Гуанюань, Гу Шутан, Чжан Южен, Цзен Цісянь та ін., у різні часи послідовно окреслили головні риси градуалізму (або, як вони підкреслювали, еволюційного, на відміну від революційного, "шокового" переходу до ринкової економіки), які у підсумку формулюються так:

- встановлення динамічної рівноваги економічної системи між державним і недержавним секторами, передусім шляхом легалізації та розвитку колективного, одноосібного і, зрештою, приватного сектора;
- поширення ринкових механізмів спочатку на аграрну, а потім і на інші сфери, спочатку на виробництво та збут споживчих, а згодом й інвестиційних товарів;
- лібералізація споживчих цін зі збереженням державного контролю за іншими, найбільш важливими для економіки цінovими сегментами;
- формування двосекторної моделі економіки, де у споживчих галузях економіки превалюють колективні, одноосібні чи приватні структури, а державні й ті, що контролюються державою, структури – у стратегічно важливих для всієї економіки галузях;
- спад виробництва зумовлений не зміною його технологічної та соціально-економічної структури, а структурною кризою, викликаною політикою економічної лібералізації;
- висока інфляція або часом гіперінфляція є наслідком форсованої лібералізації економіки;
- штучне прискорення реформ лише поглиблює розшарування за доходами різних верств населення і розбіжності у розвитку регіонів.

На позиціях градуалізму фактично перебувають і науковці покоління 1990-х – 2000-х років, передусім "технократи" (Сунь Цзювень) та представники школи "інституціоналізму" (Ло Жугуй), які трактують процес економічної трансформації як **поступову** зміну ресурсних потоків, що **повільно** пристосовуються до нового інституційного середовища і впливають на зміну параметрів виробництва, споживання та інвестицій.

У Китаї градуалізм як якість перехідності притаманний практично всім її процесам. При цьому принцип градуалізму виступає як чинник, який відповідає практиці китайської реформи. Тобто він не запозичений з досвіду інших країн, а народився в ході застосування творчого підходу у реформуванні китайської економіки. На його ранній стадії, в базових документах реформи, передусім у чинній Конституції КНР 1982 р., було наголошено на "китайській специфіці" реформ. Згодом поступовість, системність реформ перетворилася на одну з їхніх специфічних рис. З початку 1980-х років позиція щодо специ-

фіки не зазнала істотних змін. Так, чинний голова КНР Сі Цзіньпін неодноразово наголошував, що у вирішенні зазначених завдань Китай має обирати свій власний шлях, аби здійснити перехід економіки до нової моделі розвитку [4, 3]. Зазначене свідчить про перспективу постійного оновлення контенту змін з "китайською специфікою".

Становлення градуалістичного підходу з кінця 1970-х років відбувалося на тлі визнання необхідності переходу від прямого адміністрування Центром економічного розвитку до використання економічних методів управління, пошуку засобів та способів перетворень – використання економічних важелів, розширення сфери товарно-грошових відносин. Звернення до позитивного міжнародного досвіду поєднувалося з урахуванням конкретно-історичних особливостей країни з тим, аби вона могла у цілому ефективно функціонувати у специфічних умовах Китаю. На початку економічної реформи нові підходи до економічного розвитку КНР визначалися шляхом обережного коригування та аналізу минулого досвіду.

Ухвалені на початку 1980-х років політика реформ та відкритості, програма "чотирьох модернізацій", курс на перехід від екстенсивних до інтенсивних факторів зростання, від адміністративних до економічних методів управління та їхнє науково-експертне супроводження переконали китайське керівництво у неможливості застосування у специфічних умовах Китаю елементів досвіду країн, які перебували на принципово іншому рівні економічного і соціального розвитку (причому як соціалістичних, так і капіталістичних). У ході імплементації програми економічних реформ елементи господарювання попереднього періоду розвитку – централізованого управління, адміністративних важелів, моральних стимулів, дрібного виробництва, важкої промисловості і навіть деякої зрівнялівки у розподілі не відкидалися, а були поступово трансформовані. У пошуку найбільш ефективних шляхів трансформації Китай пройшов спочатку неекспериментальне випробування їхніх ринкових альтернатив (в окремих галузях і регіонах), а лише згодом – тривалі, ступінчасті трансформації адміністративно-командної системи [5, 3].

У дискусіях, що точилися між представниками науковців різних поколінь та наукових шкіл (наприклад, більш консервативної пекінської та прагматичнішої шанхайської) у ході економічної реформи, народжувалися нові підходи до економічного розвитку КНР і макроекономічні інновації, проте необхідність швидких темпів проведення реформ навіть не обговорювалася. При цьому принцип градуалізму виступав як чинник, який базується, знову таки, не на абстрактних засадах чи трендах світової економіки.

На наш погляд, конкретні прояви градуалізму в економічній структурі Китаю полягають у такому.

По-перше, градуалізм притаманний трансформації відносин **власності**. Тривалий, починаючи з 1980-х років період здійснюється з поширенням недержавних форм власності (нині вже приватної та акціонерної, а також, на відміну від минулого, меншою мірою колективної та одноосібної), що неодмінно викликало скорочення питомої ваги державної (загальнонародної, суспільної) власності. Якщо у 1978 р. з 95,140 млн зайнятих у містах та селищах КНР у державному секторі працювало 78,4%; у колективному – 21,6; одноосібному – 0,16%, то у 2009 р. з 311,200 млн зайнятих на державних підпри-

ємствах працювало 20,64%; колективних – 1,99; одноосібних – 11,61; приватних – 16,46%, на акціонерних та акціонерно-кооперативних – 17% зайнятих у містах і селищах КНР, решта – у інших секторах економіки, передусім у сільському господарстві [6, 3].

Згідно з даними китайської статистики, якщо у 1980 р. у валовій продукції промисловості частка державного сектора становила 76%, а одноосібного (пізніше він був визнаний як приватний) – 0,15%, то у 2008 р. зазначені показники дорівнювали відповідно 28,5 та 18,9% [7, с. 23], у наступний період істотних змін структура економіки Китаю за формами власності не зазнала.

Незважаючи на поширення і піднесення значення недержавних форм власності, державна (або загальнонародна) власність панує в економіці країни не тільки у державних та колективних секторах економіки. Впродовж реформи державна та колективна частка власності широко представлена у складі різноманітних змішаних форм власності, на основі яких виникли інші сектори економіки, побудовані на акціонерному, акціонерно-колективному, змішаному, іноземному, спільному (іноземно-вітчизняному) капіталі. Тобто форми державної власності продовжують посідати провідне, хоча й не домінуюче, місце у сукупних суспільних фондах. Так, частка державно-колективного компоненту у підприємствах акціонерного типу сягає 80%. З кінця 1990-х років у Китаї панує офіційна та експертна думка про те, що державна власність зберігає провідне місце у багатоукладній структурі власності і продовжує чинити потужний вплив на розвиток вітчизняної економіки. Поступово були розроблені та визнані науковим загалом такі критерії домінування державної власності:

- фонди державної власності посідають провідне місце у сукупних суспільних фондах;
- державний сектор зберігає провідні позиції в економіці країни.

При цьому офіційні чинники та експертні кола визнають, що у окремих галузях (легка промисловість, сфера побутових послуг) та регіонах (провінція Чжецзян, середні та малі міста провінції Гуандун) державна власність може деякий час не відігравати домінуючу роль, проте це тимчасово.

Незважаючи на відсутність тотальної приватизації і ще значну роль держсектора в економіці, Китай підтримує високі темпи зростання промислового виробництва і капіталовкладень в основні виробничі фонди (ОВФ) підприємств. Так, у 1980–2008 та 2010–2011 рр. темпи приросту виробництва промислової продукції та приросту ОВФ вимірювалися двозначними відсотковими пунктами [8, 12]. Лише останніми роками зазначені темпи уповільнилися.

На перший погляд, низький рівень рентабельності і навіть збитковості свідчить не на користь державного сектора економіки. Так, у 2007 р. у державному секторі були допущені збитки в розмірі 28,33 млрд юанів (понад 4,5 млрд дол. США) [7, с. 33]. Однак у результаті вжитих заходів, таких як злиття високорентабельних підприємств із низькорентабельними, обмін борговими зобов'язаннями, державна підтримка технічного переозброєння держпідприємств тощо, з'явилися тенденції позитивних змін. У результаті реалізації програми реформування державного сектора економіки з категорії збиткових у категорію прибуткових уже на рубежі другого десятиліття

XXI ст. було переведено більшість підприємств держсектора. Наразі проблема збитковості державного сектора перейшла у регульовану площину, вийшовши з критичного стану минулого.

По-друге, градуалістський підхід у такій важливій для економічної політики **інвестиційній сфері** відзначається як повільністю, тривалістю і глибиною, так і масштабами перетворень. Упродовж усього процесу реформ політика щодо джерел інвестицій зазнала докорінних, але повільних і вибіркового у економічному просторі змін. Протягом 1980-х – на початку 1990-х років в умовах дефіциту внутрішніх інвестицій перевага надавалася залученню іноземного капіталу у формі ПІІ у Східному макрореґіоні (спеціальні економічні зони, відкриті міста, території пріоритетного розвитку для іноземних інвесторів було створено саме у приморській смузі). Політика щодо інвестицій відчутно змінилася лише через два десятиліття після початку реформ. Поступово, у напрямку зі сходу у центр і на захід Китаю впроваджувалися однакові з національними умови діяльності в КНР іноземного капіталу і також поступово, за задалегідь розробленими блоковим принципом і часовими рамками, було призупинено, відтерміновано і врешті скасовано раніше надані йому пільги та преференції. Застосування однакових для національного та іноземного капіталів режимів інвестування починаючи з кінця 1990-х років призвело до істотного уповільнення надходження ПІІ з-за кордону. У результаті реформ масштаби залучення іноземних інвестицій значно поступилися внутрішнім інвестиціям, питома вага яких наразі постійно зростає. Понад те, на виразний фактор інвестиційної політики перетворився вивіз китайського капіталу "назовні", масштаби якого постійно збільшуються, а напрями диверсифікуються. Таким чином, транзитивні процеси в інвестиційній сфері тривали понад три десятиліття, пройшовши шлях від вибіркового, територіально обмеженого та "дискримінаційного" щодо власного бізнесу застосування до певної лібералізації інвестиційного клімату для всіх інвесторів і навіть заохочення вітчизняних інвесторів до експорту капіталу за кордон.

По-третє, лібералізація **зовнішньоекономічної діяльності** у Китаї також проходить відповідно до принципу градуалізму, синергетично з визріванням сприятливих умов. Його економіка відкривалася зовнішньому світові повільно і послідовно, намагаючись скористатися перевагами глобалізації передусім для того, щоб у результаті розширити свій експорт і пришвидшити зростання ВВП. Проте уповноважені державні органи КНР знімали захисні бар'єри у зовнішній торгівлі поступово, у прив'язці до створення нових робочих місць. Вони забезпечували наявність капіталу, необхідного для створення робочих місць і підприємств, брали на себе функцію створення нових підприємств, заохочення діяльності нових фірм. Фактично Китай почав усувати свої торгові бар'єри наприкінці 1990-х років, тобто через понад два десятиліття після початку політики реформ та відкритості, коли вже була досягнута мета щодо тривалого та динамічного зростання.

У результаті Китай вступив до СОТ лише в 2001 р. (переговори про вступ Китаю у СОТ продовжувалися майже півтора десятиліття), і лише у 2005 р. скасував фіксовану прив'язку курсу китайської валюти – юаня-женьміньбі до долара США. Виконуючи свої зобов'язання перед СОТ, Китай поступово вже півтора десятиліття знижує тарифні та нетарифні бар'єри стосовно імпорту,

скорочує квотування імпорту, крок за кроком відкриває для іноземних компаній раніше закриті сектори економіки (банківський, страховий, телекомунікаційний тощо).

По-четверте, градуалізм притаманний **ресурсно-екологічній сфері**. За китайськими даними, виробляючи 4% світового ВВП, Китай споживає 12% світового обсягу сировини і матеріалів, на 60% залежить від імпорту енергоносіїв, на 50% – від імпорту залізної руди тощо. Таким чином, у ході реформ сформувалася "витратна економічна модель" (粗放经济模型), відхід від якої і перехід до нової, "заощадливої моделі" (集约经济模型) вимагатиме глибоких трансформацій. Наразі зміст моделі збагатився такими рисами, як здійснення індустріалізації нового, наукомісткого і ресурсозберігального типу, розвиток економіки за рециркуляційним типом, будівництво суспільства, що не просто ощадливо використовує ресурси і захищає навколишнє середовище, а будує "екологічно-свідому цивілізацію" (生态文明) [9, с. 25].

По-п'яте, яскравим утіленням принципу градуалізму у перехідності стала сфера **планування і прогнозування**. За часів політики реформ і відкритості Китай повільно відійшов від планування, поступово позбуваючись його командно-адміністративного характеру. Планування поступилося прогнозуванню через проміжні, перехідні форми, в тому числі – з використанням сучасних методів математичної статистики, економічної кібернетики та квантитативної економіки. Перебіг науково обґрунтованого прогнозування та його відповідність принципам градуалізму можливо відстежити на прикладі останніх трьох п'ятирічок, коли цілі щодо забезпечення високих темпів зростання поступилися цілям досягнення якості зростання. Завдання двох п'ятирічних періодів 2001–2005 та 2006–2010 рр. і відповідні напрями реформи формувалися таким чином:

а) у 2001–2005 рр. – значне поліпшення житлових умов громадян, роботи систем транспорту, просвіти, культури, охорони здоров'я, здійснення і закріплення загальної обов'язкової дев'ятирічної освіти, посилення контролю за макроекономікою;

б) у 2006–2010 рр. – відхід від надмірної залежності від бюджетного фінансування, від ставки на дешеві природні ресурси і робочу силу, від прагнення до кількісного зростання на шкоду ефективності, сприяння забезпеченню якості виробленої продукції та послуг, інноваціям і реалізації нової філософії захисту довкілля, започаткування руху до науково обґрунтованої моделі розвитку [10, с. 44].

Завдання поточної, дванадцятої п'ятирічки (2011–2015 рр.) також відрізняються від завдань наведених вище попередніх п'ятирічних періодів 2001–2005 та 2006–2010 рр. У чинних документах дванадцятої п'ятирічки закладено нові риси перехідного етапу китайської моделі, зокрема такі, як імплементація "наукового підходу до розвитку" (科学发展观), забезпечення кращих умов життя китайського народу, прискорення змін у формах розвитку економіки, поглиблення реформи, зміцнення і розширення протидії міжнародній фінансовій кризі та усунення її наслідків, сприяння тривалому і порівняно швидкому розвитку економіки і забезпечення гармонійності і стабільності у суспільстві задля того, аби закласти основу "малого достатку" (小康) [11, 9].

По-шосте, принцип градуалізму проявляється і в макрорегулюванні темпів зростання економіки та її **кризовому менеджменті**. Незважаючи на схильність до еволюційного підходу, градуалізм не має нічого спільного з повільним розвитком. Навпаки, протягом згаданих вище періодів китайська економіка розвивалася найвищими у світі темпами. Градуалізм виявився також несумісним із запізненням реагування національної економіки на виклики світової кон'юнктури або економічних криз. Так, світова фінансово-економічна криза 2008–2009 рр. викликала необхідність вжити термінових заходів на викликане нею зростання цін на енергоресурси, зерно та ряд непродовольчих товарів, що розглядалося як ознаки можливого погіршення життя. На початку 2008 р., коли криза поглиблювалася, завданням реформи стало удосконалення макрорегулювання, а також стримування зростання цін. Коли у сфері ціноутворення було наведено лад і тенденцію зростання цін удалося втримати під контролем, у другій половині 2008 р. акцент світової кризи змістився у бік гальмування або навіть від'ємного показника економічного зростання країн, уражених нею. Тому в той час акценти у макрорегулюванні було перенесено на упередження падіння темпів економічного зростання. Виконання завдань стримування цін і зростання економіки стало можливим завдяки гнучкій фінансовій, грошовій і кредитно-податковій політиці. Найбільш яскраво це проявлялося у багаторазових змінах відсоткових ставок за вкладами, кредитами, а також стандартів у податковій сфері, зокрема в оподаткуванні купівлі-продажу житла. Одночасно податкові, митні та інші фіскальні органи КНР посилили контроль за сплатою податків та зборів на законодавчій основі. Тобто поряд із макрорегулюванням гнучко використовувався макроконтроль. У результаті оперативного використання їхніх інструментів ВВП скоротився з 9% у 2008 р. лише до 8% у 2009 р., зростання цін – з 4,8 до 4,0%. Крім того, у 2009 р. скорочення зовнішньоторговельного обігу було компенсовано зростанням внутрішнього попиту як протидії кризі. З цією метою 2009 р. видатки державного бюджету на розвиток сільського господарства зросли на 27,5%, на освіту – на 23,9%, на соціальне забезпечення і працевлаштування – на 22,1%, на забезпечення охорони довкілля – на 18,9%. Це збільшило внутрішній попит і забезпечило економічне зростання та вихід на передкризові темпи розвитку [12, с. 22].

Певне уповільнення зростання темпів бюджетних видатків на зазначених вище напрямках спостерігається у 2013–2015 рр., коли свідомо прогнозоване й регульоване скорочення темпів зростання минає і натомість відбувається піднесення його якості та удосконалення структури.

По-сьоме, не менш виразною стороною імплементації градуалістської концепції трансформації стала **соціальна політика**. Після тривалого періоду зрівняльного розподілу в рамках "народних комун" у 1960-х – 1970-х роках, протягом періоду реформ і відкритості та завдяки розвитку ринкових відносин у Китаї була поступово введена грошова (замість натуральної) оплата праці. На цій основі було забезпечено підвищення купівельної спроможності спочатку міського, а потім і сільського населення, спочатку найбільш розвинених східних, а згодом і центрально-західних регіонів. Отримала значне розповсюдження й система соціального страхування. Проте, визначаючи, що за роки реформ народ досяг середнього ступеня заможності і рухається шля-

хом створення суспільства згаданого вище "малого достатку", керівництво країни та наукові кола занепокоєні тим, що розрив у доходах не долається, прошарок малозабезпеченого та бідного населення ще великий, зростають труднощі з урахуванням інтересів різних верств китайського суспільства.

По-восьме, перехідність повною мірою притаманна **регіональній** складовій економіки, у якій відображаються перелічені вище структурні реформи, економічні процеси та інтереси на регіональному рівні. Невипадково, що у прагненні створити наукову основу економічної політики китайські науковці та практики приділяють велику увагу її просторовому аспекту – регіональній економічній політиці. У свою чергу державні інтереси в регіональній політиці викликають поступовий розвиток регіональної економіки як науки [13, 12].

Можна передбачити, що **перспектива продовження реформ** та оновлення моделі розвитку і надалі здійснюватиметься відповідно до принципу градуалізму.

Перспективи та прогнози розвитку китайської економічної системи залежать від того, який шлях розвитку обиратиме Китай – довший чи коротший за часом і глибиною перетворень. Як і на початку політики реформ та відкритості китайське керівництво та експертне середовище знову мають робити вибір: пригальмувати (і у чому саме) темпи будівництва "соціалістичного ринку" чи рухатися у бік поглиблення ринкової реформи з тією ж рішучістю, як і останні три десятиліття.

Серед сценаріїв майбутнього розвитку є й такі, що передбачають розгортання в Китаї "нормальної" приватизації, що, у свою чергу, дозволить поступово подолати "ідеологічну алергію" стосовно неї. Понад те, серед експертного середовища панує думка, що ринкові трансформації економіки Китаю у інших сферах призведуть до певних змін у сфері політичній і можуть завершитися встановленням демократичних політичних інститутів західного типу і фактичною капіталізацією країни.

У разі настання інших обставин, таких як загострення внутрішніх чи зовнішніх проблем навколо країни у глобальному вимірі, логіка китайської мудрості "затриматися і задуматися" ймовірно може привести до часткового повернення до попередньої стратегії розвитку, згорання найбільш ризикових ринкових механізмів і навіть, за певних умов, до відродження необхідних для вирішення сучасних проблем розвитку елементів командно-адміністративної системи, інструментарій і масштаби яких визначатимуться згідно з новими історичними умовами. Наприклад, нещодавня (з червня 2015 р.) криза фондового ринку безумовно підштовхуватиме до збереження і посилення державного контролю не тільки на фондовому ринку, а і в економіці загалом. Зокрема, здійснено оперативні заходи зі стабілізації ліквідності фондового ринку Китаю, наприклад, компанією CSF (China Securities Finance Corp.) нагромаджено фінансування в розмірі близько 483 млрд дол. через механізми перекредитування центрального банку, кредитні лінії в комерційних банках, запозичення CSF на міжбанку та ін. У цьому вбачається потужне державне втручання в економіку. За масштабом і оперативністю таку взаємодію державного апарату та бізнес-співтовариства можна вважати унікальним. Проте і в цьому випадку взаємодія здійснювалася адміністративним шляхом, через вертикальні та централізовані потоки влади і капіталів.

У довгостроковому плані китайське керівництво має переглянути шляхи до скорочення розбіжностей у розвитку регіонів і подолання тенденції поглиблення регіональної та соціальної нерівності, ослаблення залежності економічного зростання від експорту тощо, тобто вирішення багаторічних стратегічних завдань політики реформ та відкритості.

Не висловлюючись публічно, частина китайської еліти вважає, що подальше поширення дії "соціалістичного ринку" не буде позитивним і що китайська адміністрація занадто сконцентрована на забезпеченні економічного "піднесення" та становленні зазначеного ринку, приносячи в жертву високим темпам економічного зростання її природне середовище, а також традиційні цінності, особливо сімейні традиції та звичаї. Врешті китайські реформи можуть відхилитися від поставленої мети – побудови соціалістичної ринкової економіки з "китайською специфікою", зазначаючи сильного впливу західного неолібералізму, концепцій конвергенції, "змішаної" економіки тощо.

Повернення до деяких вже апробованих адміністративних методів управління, усвідомлення того, що ринкове саморегулювання не в змозі подолати негативні об'єктивні та суб'єктивні фактори світового та регіонального розвитку, неможливість більш повно втілити закони і закономірності ринкової економіки дають китайським керівникам підстави переглянути шляхи розвитку і поставити перед економікою адекватні сучасній обстановці цілі.

Найбільш імовірно, що і в майбутньому вони дотримуватимуться поступового руху до мети економічних реформ, надаючи перевагу компромісам (принцип "золота середина"). Тобто подальші напрями розвитку залишаються непевними, з невідомими результатами.

Імовірно під проводом нинішнього керівництва Китай підійшов до поворотного пункту економічної реформи і здатен виправляти її помилки і прорахунки, аж до відновлення деяких традиційних форм економічної організації під впливом традиційних моральних принципів. Як очікується, увага концентруватиметься на дисбалансах між економічним і соціальним розвитком, між приморськими і внутрішніми регіонами, між людиною і природою, між внутрішнім розвитком та зовнішньою відкритістю. З огляду на велике населення країни, нестерпний стан довкілля для виправлення дисбалансів можна буде закласти мобілізацію інших, ніж ринкові, резервів зростання, зокрема, можливостей застосування інноваційної моделі розвитку, що у кінцевому рахунку може спричинити їх вирівнювання чи, принаймні, пом'якшення. Одночасно, не відмовляючись від досягнутих стандартів життя і обсягів споживчого ринку, вживатимуться заходи щодо піднесення духовної та інтелектуальної сфер життєдіяльності, продовження реформи у культурній сфері.

Не змінюючи докорінно політичну систему, Китай прагнути до підвищення якості макроекономічного управління і макроконтролю, реорганізації усього управлінського апарату. На думку китайського економіста Ху Аньгана, продовження реформ має відбуватися на таких напрямках. По-перше, уряд не може завжди бути єдиним органом управління всією економікою країни. Необхідно підключити до процесів державного управління професійні та інші, можливо нові, більш дієві, громадські організації, у тому числі економічні асоціації різних експертних спільнот і верств громадськості.

Уряд повинен налагодити партнерські зв'язки із суспільством, а замість тотального контролю і відносин підпорядкування перейти до побудови партнерства і співпраці нового типу. Метою успішного господарювання має бути максимізація суспільного добробуту через більш раціональне використання, розміщення та управління державними ресурсами. Другим важливим блоком можливої реформи є усунення витоків і причин корупції з тим, аби зробити врядування (поза межами достатньої грошової винагороди) матеріально незалежним (*безкорисливим*) і морально чистим. Урядові структури всіх рівнів мають надавати населенню якісні адміністративні послуги. Третій блок можливих реформ стосується прозорості урядування, державного управління і бюджетного процесу, а також виведення з тіні частини економіки, що там перебуває.

Ухвалені на рубежі XXI ст. програми розвитку КНР до 2020 р. і до 2050 р. вимагають продовження реформ і одночасно забезпечення економічного зростання. Адже попри те, що за сукупним обсягом економіки та ВВП Китай посідає друге місце у світі, за показником ВВП на душу населення та індексом людського розвитку країна перебуває лише на 120 та 101 місці у світі відповідно [14]. Китай у своєму розвитку стикається із численними викликами й загрозами – незбалансованістю економічного та соціального розвитку, зокрема, протиріччям між економічним та соціальним розвитком, зростанням розриву між доходами різних верств населення, поглибленням нерівномірності у розвитку регіонів, незбалансованістю між економічним розвитком і станом довкілля, поглиблення демографічних проблем тощо. Останнім часом до них додаються вади у розвитку фондового ринку й банківської системи, проблеми держпідприємств, скорочення іноземних інвестицій і навіть проблеми загострення суперництва із США, відносин з Японією, територіальні суперечки у Південно-Китайському морі тощо.

Тобто згідно з принципом градуалізму існує великий простір вирішення зазначених проблем і, у міру їх розв'язання, – перспективи для подальшого соціально-економічного розвитку.

Висновки

Перехідність в економіці логічно пов'язується із продовженням реформи, головним напрямом якої можна вважати рух таких країн з перехідною економікою, як Китай, у напрямі від централізованої, планової моделі до сучасної ринкової – синтезу державного регулювання і ринкового саморегулювання.

Одним з основних критеріїв перехідності є її темпи, або швидкість. Щодо темпів, то у Китаї послідовно дотримуються такої загальноновизнаної економічної концепції, як градуалізм, притаманний розвитку сучасного Китаю починаючи з кінця 1970-х років. Проте в КНР не відкидають і методи шоккової терапії, коли йдеться про необхідність усунення факторів гальмування або кризи перехідності. Відтоді за кілька десятиліть було подолано нерозвиненість товарно-грошових відносин, панування державної форми власності, розпорядчу природу макроуправління та ієрархічне підпорядкування суб'єктів господарювання. Наразі градуалізм проявляється у ході економічних реформ – від відносин власності до економічної поведінки суб'єктів господарювання.

Концепція градуалізму міцно закріпилася як у економічній політиці, так і у проведенні реформ як інструментарію перехідності. Спосіб реалізації градуалізму полягає в знаходженні таких інструментів "соціалістичного ринку", що забезпечують модернізацію як відповідь на виклики глобальних трансформацій і перехід від екстенсивного до інтенсивного розвитку.

Зазначена концепція передбачає збереження, хоча й у нових, опосередкованих формах, державного контролю, регулювання у певних рамках нерівності у доходах, зменшення регіональних розбіжностей і послаблення залежності економічного зростання від експорту. До контенту реформи належить також утримання ринкового механізму в рамках існуючої соціокультурної специфіки, що складається з набору традиційних духовних цінностей різного тлумачення, а також принципів громади й соціальної справедливості.

Імовірно поєднання у перспективі китайських традицій з елементами з різних суспільно-економічних систем і формування китайської "змішаної системи", як варіант, може зумовити синтез ліберальних і соціалістичних ідей, формування нової, збагаченої позитивним іноземним досвідом підсистеми традиційних цінностей, підпорядкованих завданню становлення соціалістичної ринкової економіки з китайською специфікою.

Градуалізм певний час продовжуватиме визначати темпи перехідності китайської економіки, адже соціально-економічна система в Китаї продовжує змінюватися еволюційно, реформи мають здебільшого структурний, а не системний характер. У результаті реформ державна або загальнонародна власність може втратити лідерство лише у перспективі, а політична система тривалий час не зазнаватиме помітних трансформацій.

Для Китаю важливо, аби у процесі переходу певним чином дотримуватися концепції градуалізму. Імплементация концепції у поєднанні, де це необхідно і доцільно, з екстремними методами свідчить, що і в майбутньому він може органічно сприяти розв'язанню системних і багатокомпонентних проблем національної економіки, уникненню руйнівного впливу світових криз на неї, аби убезпечити країну від таких економічних викликів, як незбалансованість економічного та соціального розвитку, зростання розриву між доходами різних верств населення, поглиблення нерівномірності у розвитку регіонів, протиріччя між економічним розвитком і станом довкілля, поглиблення демографічних проблем тощо. Це сприятиме реалізації (хоча й уповільненими темпами) національної стратегії забезпечення стабільного розвитку економіки і суспільства у перспективі.

Список використаних джерел

1. Геєць В.М. Про єдність і суперечності у розвитку суспільства, держави та економіки // Економіка України. – 2012. – № 11.
2. Основи економічної теорії / [Мочерний С.В., Симоненко В.К., Секретарюк В.В., Устенко А.А.]; за заг. ред. С.В. Мочерного. – К.: Знання, 2003. – 512 с.
3. Перехідна економіка / [Геєць В.М., Панченко С.Г., Лібанова Е.М. та ін.]; за ред. В.М. Геєця. – К.: Вища школа, 2003. – 591 с.
4. "李克强经济学"带领中国经济转型开门 ("Лікономика" призводить до відкриття дверей перехідності китайської економіки // 人民日报 (Женьмінь жибао). – 2013年7月09日 (9 липня 2013 р.)

5. 社论。讨论社会主义理论及实践创新 (Передова стаття "Обговорюємо інновації у соціалістичній теорії та практиці" // 人民日报 (Женьмінъ жибао). – 2012. – 5月5日 (5 травня 2012 р.).
6. 庄序宝。加快推进国有资本混合所有制改革 (Чжуан Сюйбао. Прискорено просувати реформу змішаної власності на державний капітал) // 中国社会科学报 (Чжунго шехуей кесюебао). – 2014. – 年11月23日 (23 листопада 2014 р.).
7. 中国统计摘要–2008 (Коротка статистична збірка Китаю–2008). – 北京：中国统计出版社 (Пекин：Видавництво статистики Китаю), 年(2009 р.).
8. 中国统计摘要–2012 (Коротка статистична збірка Китаю–2012). – 北京：中国统计出版社 (Пекин：Видавництво статистики Китаю), 年(2013 р.).
9. 粗放型发展模式再不转换就走不下去了 (Затратна модель розвитку більше не повернеться і не матиме місця) // 中国经济时报 (Чжунго цзінцзі шибао). – 2013. – 年6月9日 (9 червня 2013 р.).
10. 论我国国民经济社会发展十一计划结果 (Про виконання Плану Одинадцяті п'ятирічки розвитку економіки нашої держави // 人民日报 (Женьмінъ жибао). – 2011. – 年3月4日 (4 березня 2011 р.).
11. 我国国民经济社会发展十二五规划纲要 (全文) (Повний текст 12-ї програми розвитку економіки нашої держави // 人民日报 (Женьмінъ жибао). – 2011. – 年3月17日 (17 березня 2011 р.).
12. 中国统计摘要–2010 (Коротка статистична збірка Китаю–2010). – 北京：中国统计出版社 (Пекин：Видавництво статистики Китаю), 年 (2011 р.).
13. 储董套。区域经済理论原理 (Чу Дунтао. Основи теорії регіональної економіки. 北京：中国人民大学出版社 (Пекин：Народне видавництво Китаю), 年(2014 р.).
14. 马丁·李思：中国发展模式将决定世界的未来 (Мадін Лиси. Модель розвитку Китаю визначатиме майбутнє усього світу [Електронний ресурс] // 环球网 (Хуанцю ван). – Доступний з : http://opinion.huanqiu.com/opinion_world/2013-12/4671261.html

Надійшла до редакції 03.08.2015 р.

Величко В.В., канд. екон. наук, доцент

"ГРАДУАЛИЗМ" КАК ОСОБЕННОСТЬ ПОЛИТИКИ ПЕРЕХОДНОЙ ЭКОНОМИКИ КИТАЯ

Статья посвящена градуализму в процессах трансформации в современной китайской экономике. Наведены основные результаты изучения особенностей градуализма, прежде всего при переходе к социалистической рыночной экономике с "китайской спецификой".

Отмечается, что переходность сопровождалась развитием в направлении от централизованной, плановой к современной рыночной модели – синтезу государственного регулирования и рыночного саморегулирования. Акцентируется, что не следует механически связывать переходность с развитием, поскольку это два разных по содержанию и структуре процесса, один из которых (переходность, или трансформация) является определяющим для стран с переходной экономикой, а второй (развитие) – для развивающихся стран. Сделан вывод, что социально-экономическая система в Китае продолжает меняться эволюционно, реформы носят в основном структурный, а не системный характер. В результате реформ государственная или общенародная собственность может утратить лидерство лишь в перспективе, а политическая система длительные время не будет подвергаться заметным трансформациям.

Ключевые слова: *переходная экономика, концепция градуализма, трансформационные процессы, рыночная экономика, переходность, эволюционное развитие, государственная собственность.*

V. Velychko, PhD in Economics, Assistant Professor

"GRADUALISM" AS A PECULIAR POLITICAL FEATURE IN CHINA'S TRANSITION ECONOMY

The paper is devoted to gradualism in the processes of transition in modern Chinese economy. Some major outcomes in research of gradualism features are presented, first of all - in transformation to the socialist market economy with "Chinese characteristics".

Stated that this was accompanied by a development of a centralized, planned model towards the modern market one – a synthesis of state regulation and market self-regulation.

Stressed that the above mentioned transformation should not be mechanically associated with the development because the processes of transformation and development are different in their content and structure, being the former (gradualism or transformation) crucial for economies in transition and the latter (development) - for developing countries.

Concluded that socio-economic system in China continues to change in evolutionary way. Reforms are mostly structural and not systemic in nature. As a result of the reforms, the state or all-people's ownership could lose its leading role only in longer term, and the political system for a long run will not undergo any notable transformations.

Key words: transition economy, concept of gradualism, transformational process, market economy, evolution development, state ownership.

References

1. Heyets, V. (2012). Pro iednist' i superechnosti u rozvytku suspil'stva, derzhavy ta ekonomiky [The unity and contradictions in the development of society, state and economy]. *Ekonomika Ukrainy [Ukraine's Economy]*, 11 [in Ukrainian].
2. *Osnovy ekonomichnoi teorii [Foundations of economic theory]* (2003). – Kyiv : Znannia [in Ukrainian].
3. *Perekhidna ekonomika [Transitional economy]* (2003). Kyiv : Vyscha shkola [in Ukrainian].
4. 李克强(2013). 经济学带领中国经济转型开门 [Likonomics" leads to opening of door of Chinese economy]. *人民日报 [People's Daily]*, 7月09日 [July 9] [in Chinese].
5. 社论。(2012). 讨论社会主义理论及实践创新 [Editorial "Discuss innovation in socialist theory and practice]. *人民日报 [People's Daily]*. 5月5日 [May 5] [in Chinese].
6. 庄序宝。(2014). 快推进国有资本混合所有制改革 [Zhuang Xubao. Accelerate promotion of reforming mixed ownership of State capital] *中国社会科学报 [Social Sciences Academy Reporter]*. 11月23日 [November 23] [in Chinese].
7. *中国统计摘要-2008(2009) [Short Statistical Compendium of China - 2008]*. 北京：中国统计出版社 [Beijing: China Statistic Publishing House] [in Chinese].
8. *中国统计摘要-2012(2013) [Short Statistical Compendium of China - 2012]*. 北京：中国统计出版社 [Beijing: China Statistic Publishing House] [in Chinese].
9. 粗放型发展模式再不转换就走不下去了 [Model of extensive development no longer will return and will not have place] (2013). *中国经济时报 [China Economic Times]*. 6月9日 [June 9] [in Chinese].
10. 论我国国民经济社会发展十一五计划结果 [On implementation of 11th five-year Plan for development of our country's economy] (2011). *人民日报 [People's Daily]*, 3月4日 [March 4] [in Chinese].
11. 我国国民经济社会发展十二五规划纲要 (全文) [Full text of 12-th Program for development of our country's economy] (2011). *日报 [People's Daily]*, 3月17日 [March 17] [in Chinese].
12. *中国统计摘要-2010(2011)*. [Short Statistical Compendium of China - 2010]. 北京：中国统计出版社 [Beijing: China Statistic Publishing House] [in Chinese].
13. 储董套 (2014). *区域经济理论原理 [Chu Dongtao. Basics of theory of regional economy]*. 北京：中国人民大学出版社 [Beijing: China People's Publishing House] [in Chinese].
14. 马丁·李思(2013)：中国发展模式将决定世界的未来 [Martin Liss. Model of development of China will determine future of world]. *环球网 [Global Times]*. Retrieved from: http://opinion.huanqiu.com/opinion_world/2013-12/4671261.html [in Chinese].